

R.W.A. BIONDA

De Haagse kunstverzamelaar Hendrik Spaan (1851-1915)

Onder de Nederlandse kunstverzamelaars aan het eind van de 19de eeuw neemt de Hagenaar Hendrik Spaan (afb. 1) een wat aparte plaats in. Niet zozeer vanwege de relatief bescheiden omvang van zijn collectie (zo'n 115 werken), alswel door de bijna exclusieve aandacht daarin voor werk van eigen-tijdse kunstenaars uit zijn directe omgeving, en het beroep dat hij daarnaast uitoefende: dat van bakker, niet het eerste waar men aan denkt als het gaat om het bijeenbrengen van moderne kunst.

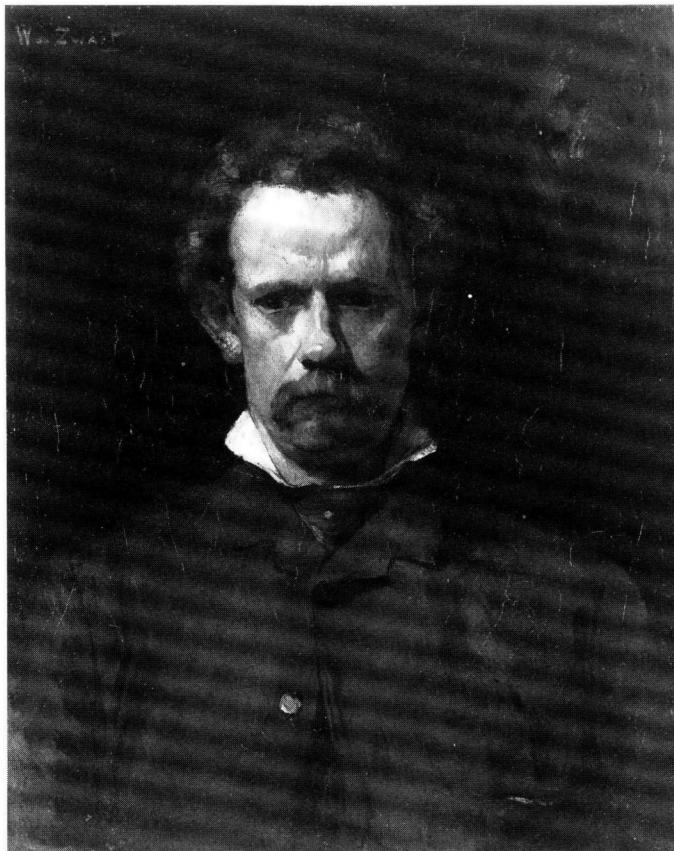
Ondanks die bijzondere positie is hij als verzamelaar tegenwoordig nauwelijks bekend; zelfs in het recente, zij het voornamelijk verkennende artikel van Dumas over het particuliere verzamelwezen in die jaren, wordt zijn naam niet genoemd.¹ En dat terwijl zijn collectie in een geillustreerde veilingcatalogus uit 1912 uitvoerig staat beschreven² en hij ook in het sociale leven voor vele, gevestigde of niet gevestigde, Haagse kunstenaars een geziene gast of vriend was.

Spaan en Jozef Israëls

Dat laatste werd nog eens duidelijk onderstreept in een artikeltje in het Algemeen Handelsblad uit 1939, waarin een zekere J.B. de Gou. [sic] onder het kopje ‘Jozef Israëls en St. Nicolaas’ ingaat op met name de vriendschappelijke relatie tussen Spaan en Israëls (1824-1911).³ Omdat we voor zijn biografie, voor zover bekend, uitsluitend zijn aangewezen op de gegevens in het Haagse bevolkingsregister – met daarin onder andere de vermelding dat hij werd geboren op 15 maart 1851, huwde (afb. 2), zes kinderen kreeg⁴ en woonachtig was aan de Korte Beestenmarkt 2 – zal dit ingezonden stukje, ook vanwege de interessante uitspraken over zijn contacten met andere kunstenaars, hier vrijwel geheel worden geciteerd en vervolgens van nader commentaar worden voorzien. Aanleiding voor het artikeltje vormden een aantal rijmpjes van de hand van Israëls, aangetroffen bij een nabestaande van Spaan,⁵ en elk voorzien van een vlot schetsje opgedragen aan bakker Spaan in dank voor banket dat deze hem met St. Nicolaas regelmatig deed toekomen (afb. 3a-f):

‘Wie had er nu ooit kunnen denken, dat een wereldvermaard kunstenaar als Jozef Israëls, blij als een kind kon worden gemaakt met een versche boterletter. En toch was het zoo. Men zie maar deze tekeningetjes met pen of potlood luchting en vluchting op het papier geworpen en de kunstenaarshand van den ouden meester volmaakt kenmerkend. En het aardigste daarbij: een Sinterklaasrijmpje.

Laat mij als geleide dezer aardige en uit den aard weinig bekende plaatjes u vertellen, wat de aanleiding daarvan was.

1

2

Vele jaren geleden woonde op de Korte Beestenmarkt in Den Haag, vlak tegenover het Koninklijk Conservatorium, de bakker P. Spaan.⁶ 't Was nog in den tijd der ouderwetsche bakkerijen, waar de neuswijze jongenssnoet met graagte over de met meel bestoven ruitjes gluurde om het bedrijf gade te slaan. Zooals er natuurlijk, ook in de Residentie, meer waren. Die andere toch niet met die eigenaardige bijkomstigheid dat de eigenaar, zelf ook schilderend, tevens kunstverzamelaar van bijzondere vermaardheid was. En iemand, die op goede kunst meer en beter kijk dan anderen had. 't Was nog in den tijd, dat de Marissen, Jozef Israëls, Breitner en Bosboom zich met hunne schepping kwamen aanmelden, doch bij het publiek geen of weinig gehoor vonden. Men wilde er nog niet aan. Maar Pieter Spaan, die omstreeks '83 met het vormen van een kunstcollectie was begonnen, die op de ateliers van De Zwart, De Bock en Breitner als kind in huis was, wist wel beter. Hij moedigde hen aan èn kocht, waar andere en zelfs meer notabele kunstkenners dier dagen hun neus voor optrokken. Door een introductie van Willem Maris was hij ook met Jozef Israëls in kennis gekomen, slaagde zelfs bij zijn eerste bezoek op diens atelier een zelfportret van den meester te koopen, dat eigenlijk als geschenk voor Staats Forbes bestemd was.

Geen wonder, dat Spaan gaandeweg en meer en meer in de schilderswereld een bekende figuur werd. Niet alleen omdat hij hier en daar waar de nood, vaak honger en gebrek tegengrijnsden, met gulle goedheid bijsprong en menigeen dier jongeren, wien onbegrentheid het bestaan maar al te moeilijk maakten, ook financieel bemoedigend tegemoet kwam.

Ook om Spaan's ciritische geneigdheid, zijn rake opmerkingen, zijn zelden falenden kijk op, zoo al geen fouten of gebreken, dan toch op dat wat anders

¹ Willem de Zwart, *Portret van Hendrik Spaan*, ca 1886-'87 (59,5 × 46,5 cm). Den Haag, Haags Gemeentemuseum.

² Albert Neuhuys, *Portret van mevr. A.P. van Spaan-Van Meeuwen*, ca 1890-'95 (70 × 61 cm). Den Haag, Haags Gemeentemuseum.

3a
Jozef Israëls, *Dedicatietekening voor H. Spaan*. Verblijfplaats onbekend.

3b
Jozef Israëls, *Dedicatietekening voor H. Spaan*. Verblijfplaats onbekend.

3c
Jozef Israëls, *Dedicatietekening voor H. Spaan*. Verblijfplaats onbekend.

3d
Jozef Israëls, *Dedicatietekening voor H. Spaan*. Verblijfplaats onbekend.

3a

*Hij leeft vereerd en vett van moede
Door al het lekkers dat gy zoud
Me zendt u? u heeft te kennen
Voor 't ziel gebak dat ik ontving
Den heere Spaan
Van zijn collegas
en diens en behilfde kunst*

J.J.

3b

3d

*Hier leeft my broeklaas wachten.
En zon was letters niet gekomen
Zoo ruimt ik hier een strand geschoond
En noem reig achterstaen vroegelijken
en dus dr Jozef Israëls*

*Nu lettergekocht is albyd locht
En het komt in mijns maag nog albyd goed
Heb dank dat gy ook nog baalder gyft
Al dicht en behilfde gy heel verblige,*

Van den Heer Spaan

3c

beter zou zijn. Met name had Jozef Israëls wel aandacht voor wat Spaan te zeggen had en liet er menigmaal zoozeer zijn oren naar hangen, dat hij de door Spaan gemaakte opmerking als een verbetering beschouwend, daarvan ook gebruik maakte. Geen wonder dat er zoo gaandeweg een vriendschappelijke verhouding tusschen beiden ontstond. Ook met Israël's zoon Isaac, die

Den bakker Spaan alweer regt dank
 De keukenlefhebber gaat niet makkelijk
 En scheldendeelt jongt hij voor goet
 Dat smaakt de scheldels uiterst goed.
 Kom maar eens Spaanig by my aan
 Dan ben ik ook alweer volstaan
 Nu dat der Jozef Israëls
 Den Haag 6 December
 1908

3f

Mijn vrouwe Spaan
 Dat heb ik u wees goed gedaan,
 Al goed u daaron voor al wat goet,
 Een grypaard die u bedauwen doet.
 Jozef Israëls.

3e

tijdens een bezoek van Spaan op Israël's atelier van hem een portret in zwart krijt teekende.⁷

Zoo was Spaan de gevierrede man onder de schilders die vaak, wanneer het op 't nabije Pulchri – toen nog op de Prinsengracht – wat laat en bijzonder laat was geworden, ver in den nacht nog even de in vol bedrijf zijnde bakkerij kwamen binnenvippen om den eigenaar te begroeten.

Spaan's woning stond trouwens op elk uur van den dag voor hen open. Daarin gesteund door zijne niet minder gulgoeic vrouw, wist hij met hoofschen zwier jegens de jonge meesters, van wier beroemdheid de wereld eerst later zou gewagen, de gastvrijheid te beoefenen.

Maar zoo gebeurde het ook, dat daags vòòr Sinterklaas Isaac Israëls er kwam binnenvallen. Natuurlijk stond er banket op tafel en mevrouw Spaan liet Isaac

3e
Jozef Israëls, *Dedicatietekening voor H. Spaan*. Verblijfplaats onbekend.

3f
Jozef Israëls, *Dedicatietekening voor H. Spaan*. 1904 (17,4 × 13,5 cm). Den Haag, Haags Gemeentemuseum.

er eens van proeven. 't Smaakte naar meer en Isaac liet zich, al proeven ontvallen, dat ook 'de oude heer' daarvoor wel iets zou voelen. Moeder Spaan en haar man deden alsof de opmerking hen voorbij was gegaan. Maar nauwelijks was Isaac de deur uit of er werden in de bakkerij maatregelen voor een modelletter van prima qualiteit genomen. En daarmee werd Jozef Israëls op Sinterklaas verrast. Met een rijmpje van den zender d'er bij. De kleine groote man was er kinderlijk blij mee, proefde en proefde er van en hield niet op het gebak te roemen. Hoe hij die blijdschap toonde, zeggen de plaatjes en de rijmpjes die Israëls er bij voegde.

Dat gebeurde zoo 17 jaren lang. En steeds bleef het voor beiden een verrassing. Dat de familie Spaan op deze collectie roem draagt, behoeft ik u niet te vertellen'.

Tot zover De Gou. De gedichtjes die bij dit artikeltje werden afgebeeld (afb. 3a-d), en waarin we de oude Jozef Israëls artistiek gesproken duidelijk niet op zijn sterkst zien, gaan als volgt:

- a. 'Ik dank u zeer voor uw gebak
En zend u deze kerel met zijn zak
Dic leeg is, nu hij alles zag
Verdwijnen op St Niklaas dag'
- b. 'Ik ben vereerd en vet van mond
Door al het lekkers dat gij zond
Nu zend ik u deez teckening
Voor 't zoet gebak dat ik ontving'
- c. 'Uw lettergebak is altijd zoet.
En het komt in mijn maag nog altijd goed
Heb dank dat gij ook nog bakker zijt
Al dicht en schildert gij heel verblijd
- d. 'Steeds hebt gij St. Niklaas verheven
En zijn uw letters zoet gebleven
Zoo schenk ik hier een strandgezicht
En noem mij achtend en verplicht' [uw J.I.]

Er bestaat nog een ouder artikeltje, uit 1916, waarin deze tekeningetjes, toen nog in bezit van Spaans echtgenote, ook al ter sprake kwamen en samen met nog een andere (afb. 3e) werden afgebeeld.⁸ Daarbij werden tevens een paar uitspraken opgetekend van mevrouw Spaan die ik hier, alvorens verder in te gaan op Spaans verzamelaarschap, volledigheidshalve aanhaal. Sprekend over Israëls zegt ze: 'Hij was toch zoo'n best mensch, zoo'n beste, bête man! En eenvoudig dat hij was. Nooit zou hij zich laten voorstaan op zijn kunstenaars-zijn, altijd ging hij maar stil en gewoontjes zijn gang. Welwillend en vriendelijk tegen iedereen. Als je toonde van schilderkunst te houden, er wat oog voor had, dan deed hem dat dadelijk ook zoo'n plezier... Natuurlijk, mijn man was maar een liefhebber in de kunst, al heeft hij werkelijk heel aardige schilderstukjes en tekeningen gemaakt; de bakkerszaak, die wij toen op de Beestenmarkt hadden, gaf te grote drukte om nog veel tijd aan andere dingen te kunnen besteden. Maar zijn liefde voor de werken van onze groote schilders was zòò innig-oprecht, dat hij niet nalaten kón, ze te koopen, steeds zijn collectie uit te breiden...'.

Even verder noteert de auteur: ‘En ja, daar hingen, bijna twee muurvakken in beslag nemend, dc teekeningen, die Josef Israëls zijn vriend Hendrik Spaan, volgens vaste gewoonte, gezonden had in dank voor een St. Nikolaas-geschenk in gebak. In zijn typisch handschrift waren kleine gedichtjes daaronder geschreven, even zoovele herinneringen aan hun goede kameraadschap, aan de vriendelijke waardeering van den schilder voor het geschenk en de kunst van den bakker. Het zijn maar hèèl eenvoudige versjes, niet meer dan echte St. Nicolaasrijmpjes, maar juist in hun simpelheid, hun haast kinderlijke naïviteit en door afwezigheid van ook maar eenige ‘grootdoenerij’, geven ze zoo’n aardigen kijk op dezen mensch, die tot aan het einde van zijn lang en roemvol leven zijn goed en kinderlijk hart wist te behouden... èn durfde te toonen. Zeventien jaren lang was die ruil van St. Nicolaas-surprises zonder onderbreking volgehouden, totdat de oude schilder voor goed was heengegaan.’

Het nog niet genoemde gedichtje (afb. 3e) is van hetzelfde niveau als de voorgaande, en luidt:

e. ‘Mijn waarde Heer Spaan
Dat hebt gij weer goed gedaan,
Ik zend u daarom voor al uw zoet,
een grijzaard die u bedanken doet.’

Waar al deze blaadjes zich momenteel bevinden is niet bekend. Totaal moeten het er zeventien geweest zijn, elk jaar één, hetgeen inhoudt dat het contact teruggerekend van Israëls’ overlijden in 1911 – in 1894 moet zijn gelegd. Uit de nalatenschap van mevrouw H. Spaan (de jongste dochter van onze bakker) verwierf het Haags Gemeentemuseum in 1977 nog een dergelijk bedankje,⁹ eveneens voorzien van een pentekeningetje met een van Israëls’ bekende thema’s, dit keer een oude man achter de schrijftafel, gedateerd 6 december 1904. Israëls was toen tachtig, Spaan zelf drieënvijftig (afb. 3f). Dit versje tenslotte luidt:

f. ‘Den bakker Spaan alweer mijn dank
De kunstliefhebber gaat niet mink
En schilderend zelf zorgt hij voor zoet
Dat smaakt de schilders uiterst goed.
Kom maar eens spoedig bij mij aan
Dan ben ik ook alweer voldaan.’

Spaan: collectioneur en mecenas

Gezien de kennelijk hechte relatie tussen Spaan en Israëls, acht ik het niet uitgesloten dat Spaan de twee schilderijen, drie aquarellen en twee tekeningen die hij van Israëls bezat, rechtstreeks van hem heeft gekocht. In elk geval geldt dat voor het zelfportret waar De Gou. van sprak; in de catalogus van 1912 vinden we het terug onder nr 60 (afb. 4) met de vermelding ‘oorspronkelijk bestemd als cadeau voor een Engelschen vriend’, door De Gou. correct gepreciseerd als James Staats Forbes (1823-1904), toenertijd internationaal een van de grootste verzamelaars die alleen al van Jozef Israëls zo’n 180 werken bezat.¹⁰ Hoeveel Spaan Israëls ‘bij zijn eerste bezoek op diens atelier’ voor het portret betaalde is niet bekend, maar het zal in elk geval aanzienlijk minder zijn geweest dan de fl. 2800.– die het in 1912 (één jaar na Israëls’ dood) ophaalde.

4 Jozef Israëls, *Zelfportret*, ca 1894 (27 × 21 cm). Verblijfplaats onbekend (voorheen coll. H. Spaan; cat. 1912 nr 60, fl. 2800,-).

5 Jozef Israëls, *Op de uitkijk*, (24 × 17,5 cm). Verblijfplaats onbekend (voorheen coll. H. Spaan; cat. 1912 nr 56, fl. 2275,-).

4

5

Van belang voor zijn instelling als verzamelaar is dat De Gou. spreekt van Spaans ‘critische geneigheid, zijn rake opmerkingen’ en ‘zijn zelden falenden kijk’ op dingen, waar zelfs een routinier als Israëls nog wel oren naar had. Spaan wist kennelijk waar hij over sprak, iets dat mogelijkerwijs samenhangt met het feit dat hij zelf schilderde; niet alleen Spaans echtgenote en De Gou. melden dat, ook Israëls refereert daaraan wanneer hij in een van de versjes zegt ‘Al dicht en schildert gjij heel verblijd’ (afb. 3c), en een ander (afb. 3d) ondertekent met ‘Den Heer Spaan Van zijn collega in dicht en schilderkunst J. I.’. Bij Scheen komt zijn naam echter niet voor en tot nog toe is geen enkel werk van hem boven water gekomen.¹¹

De Gou. wijst verder ook op het ondersteunende karakter van Spaans kunst aankopen. Als een soort moderne mecenat, gericht op een nog jonge generatie kunstenaars die tegen de stroom oproeide, zocht hij hen niet alleen op (behalve dat hij bij Israëls over de vloer kwam was hij kennelijk kind aan huis bij De Zwart, De Bock en Breitner, allen zo’n vijf à tien jaar jonger dan Spaan zelf) maar ‘moedigde [hij] hen aan èn kocht’. Die bezochten en aankopen vallen waarschijnlijk samen met zijn beginnende verzamelaarschap, door De Gou. gesteld op circa 1883, dat wil zeggen toen Spaan ongeveer 32 jaar was en nog voordat Breitner zich in ’86 definitief in Amsterdam zou vestigen.

Ook uit de aangekochte werken zelf, met name die van jongeren als Akkeringa, Arntzenius, De Bock, Breitner, Van der Maarel en De Zwart, blijkt dat het vaak gaat om vroeg en relatief klein werk uit hun beginperiode.¹² Zoals De Gou. al suggereert moet Spaan het veelal rechtstreeks bij hen hebben gekocht. Datzelfde geldt, denk ik, voor het werk van de eerste generatie Haagse School-

schilders, de Marissen, Mauve en Weissenbruch, dat hij tamelijk vroeg, wellicht nog in de jaren 1880 en '90, zal hebben aangeschaft, aangezien de prijzen van hun werk daarna soms tot recordhoogtes zouden stijgen.

Dat Spaan daarbij moet worden gezien als een echte 'mecenas', als iemand die het in de eerste plaats te doen was om kunstenaars financieel te steunen, lijkt mij – ondanks diverse portrettopdrachten die ertussen zaten – wat overdreven. Ongetwijfeld zal elke aankoop vooral de jongere generatie in die moeilijke beginjaren welkom zijn geweest, al was het alleen maar om het blijk van erkenning dat daar, temidden van de vele kritische geluiden, uit sprak, en waarvan bijvoorbeeld Breitner gewag maakt in zijn correspondentie met zijn jarenlange beschermheer A. P. van Stolk.¹³ Aan de andere kant zal zijn budget – hoewel we daar geen concrete gegevens over bezitten – niet groot zijn geweest en zullen juist persoonlijke contacten het mogelijk hebben gemaakt werk, buiten een kunsthondel om, bij hemzelf en daarnaast eventueel op veilingen van schildersnalschappen, tegen relatief lage prijzen aan te kopen; in de verkoopboeken van de Haagse kunsthondel Goupil & Co., een voor de hand liggende plaats van aankoop in die jaren, komt zijn naam in elk geval niet voor.¹⁴ Meer dan eens schijnt hij zelfs wel met alleen brood te hebben betaald. 'Niet alleen omdat [Spaan] hier en daar waar de nood, vaak honger en gebrek tegengrijnsden, met gulle goedheid bijsprong', schreef De Gou. Maar er is nog een directere uitspraak. Op de atelierveiling van Floris Arntzenius uit 1925 kwam een portret voor, dat blijkens een oude, handgeschreven notitie op de stamkaart in het Iconografisch Bureau 'bakker Spaan' voorstelt 'die schilderijen tegen brood ruilde'.¹⁵ Dit portret van Arntzenius (1864-1925) – een jonge kunstenaar, die in Spaans collectie met liefst tien werken was vertegenwoordigd – zal identiek zijn met het stuk dat Spaans erfgenamen in 1977, tezamen met enkele andere werken, voor het Haags Gemeentemuseum bestemden maar daar helaas nooit arriveerde.¹⁶ Omdat het pas later bij de familie terecht kwam ging het hier vermoedelijk om een initiatief van de schilder zelf, die het misschien vanwege dierbare herinneringen zijn leven lang onder zich heeft gehouden.

Met de portretten door Willem de Zwart (1862-1931; afb. 1) en Albert Neuhuys (1844-1914; afb. 2), die wel in '77 in het Haags Gemeentemuseum terecht kwamen, ligt dat waarschijnlijk anders. Het portret van De Zwart is een van de weinige die hij in zijn vroeg tijd schilderde. Op stilistische gronden laat het zich zo omstreeks 1886-'87 dateren; Spaan was toen een jaar of zesendertig. Hij is correct maar eenvoudig gekleed en staat er, vooral door de frontale houding en de wat stugge blik, tamelijk onwennig en nadrukkelijk geposeerd op. Een toespeling op het beroep van bakker ontbreekt. In plaats van attributen op te nemen of in de achtergrond daarnaar te verwijzen, sluit De Zwart – typisch voor zijn werk uit die jaren – de ruimte af met een donker, gesloten vlak van waaruit de Rembrandtiek verlichte kop van Spaan sterk naar voren komt. De concentratie blijft daardoor gericht op de even geduldige als afwezige blik van zijn vermoedelijke opdrachtgever.¹⁷

De collectie

Voor meer gegevens over Spaan als verzamelaar zijn we voornamelijk aangewezen op de veilingcatalogus uit 1912.¹⁸ Andere bronnen, zoals uitspraken van Spaan zelf of bezockersverslagen en (gedateerde) foto's die iets kunnen zeggen over de wijze van ophangen en de groei van de verzameling, bestaan voor zover bekend niet. Ook over eventuele accentverschuivingen binnen de

6

Jozef Israëls, *Op weg naar huis*, (quarel, 34 × 24 cm). Verblifplaats onbekend (voorheen coll. H. Spaan; cat. 1912 nr 58, fl. 2400,-).

7

Johannes Bosboom, *Kerkinterieur*, (quarel, 17 × 13 cm). Verblifplaats onbekend (voorheen coll. H. Spaan; cat. 1912 nr 35, fl. 850,-).

7

collectie, dankzij kennis van aankoopdata of tussentijdse verkopen, valt helaas niets te zeggen.

Een ander en in zekere zin groter probleem vormt de onbereikbaarheid van de meeste werken, waardoor een uitspraak over de kwaliteit van de collectie moeilijk is te geven. Slechts een klein aantal laat zich op grond van gegevens in het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie met zekerheid traceren. De illustraties in de veilingcatalogus en de opbrengstvermeldingen in het geannoteerde exemplaar van het Rijksmuseum (ofschoon het ijs daar glad is) geven echter wel enige indicatie.

Ik ben dit artikel begonnen met te zeggen dat Spaans collectie indertijd tot de wat kleinere behoorde. Zeker in vergelijking met collecties als bijvoorbeeld die van de schilder H. W. Mesdag, Rudolf Kijzer, het echtpaar Drucker-Fraser of Hidde Nijland, en ook als men bedenkt dat Spaan in principe zo'n dertig jaar de tijd heeft gehad.

Dic omvang werd echter niet alleen bepaald door een ongetwijfeld veel geringer budget maar ook, naar ik aanneem, door simpelweg niet al te ruim behuisd te zijn (het pand Korte Beestenmarkt 2 moest ruimte bieden aan een gezin met zes kinderen, een bakkerij en een winkel). Daarnaast, of misschien moet men zeggen, juist daardoor, legde Spaan zich als verzamelaar duidelijk beperkingen op en zocht hij het in elk geval niet al te veel in de (ook kostbare) 'breedte'. Verhalende genrestukjes van een Bakker Korff, of de gedetailleerd geschild-

8

derde kabinetstukjes met historische kledij van de destijds populaire David Bles en Ten Cate, komen bij Spaan niet voor, zelfs niet incidenteel zoals bij anderen nog al eens het geval is. Het ging hem in hoofdzaak om impressionistisch werk, en dan nog meest van eigen Haagse bodem. In dat opzicht wijkt zijn collectie onmiddellijk af van andere verzamelingen gecentreerd rond de Haagse School, waarin de Franse voorlopers en geestverwanten uit de school van Barbizon doorgaans werden meeverzameld.¹⁹ Buitenlandse kunst had niet zijn interesse, lag buiten zijn financiële bereik of werd door de ‘te groote drukte’ van het bakkersbedrijf zoals zijn echtgenote zei, ook letterlijk op afstand gehouden.

Ondanks het ontbreken van namen als Mesdag, Gabriël en Tholen richtte hij zich vooral op de meer gevestigde kunstenaars uit de Haagse School en het werk van jongeren die daar nauw bij aansloten: figuren als Akkeringa, Arntzenius, De Bock en vooral Willem de Zwart. De generatie van zeg maar circa 1860 die het ideaal van de Marissen, Mauve en Weissenbruch met een doorgaans wat krachtiger coloriet bleven aanhangen, maar die daarnaast in hun onderwerpkeuze zo nu en dan, zij het minder bevlogen dan een Breitner of Isaac Israëls, eigentijds ‘Amsterdams’ waren.

Typerend voor zijn selectieve, om niet te zeggen smalle greep als verzamelaar is dat bij Spaan die Amsterdamse jongeren zelf, met uitzondering van Isaac Israëls van wie hij twee werken bezat, maar matig zijn vertegenwoordigd. Hoewel hij voor ’86 bij Breitner over de vloer kwam (iets waar deze overigens geen melding van maakt in zijn brieven), bezat hij van hem maar één werk: een forse aquarel van een negerkoopman, door Hefting gedateerd 1883²⁰. Namen van andere toonaangevende jongeren uit de periode 1885–’95, zoals die van Eduard Karsen, Willem Witsen, Suze Robertson (die in ’84 van Amsterdam naar Den Haag trok), Van Looy of Floris Verster – om slechts enkele bekendere te noemen – komen in het geheel niet voor. Datzelfde geldt voor vertegenwoordigers van het minder toegankelijke en meer internationaal georiënteerde symbolisme zoals Thorn Prikker, Roland Holst of een Derkinderen. Alleen van Toorop bezat hij een knappe gekleurde tekening van een breidend vissersmeisje, gedaan in Katwijk aan zee in 1892 (afb. 19); de tekening werd op de veiling van 1912 bij fl. 390,— opgehouden maar is kort daarna toch aangekocht door het echtpaar Kröller-Müller.

Van de aanwezige kunstenaars, en dat zijn er in totaal maar zo’n zesentwintig,

11

8

Bernard Blommers, *Zusjes*, (25 × 31 cm). Verblijfsplaats onbekend (voorheen coll. H. Spaan; cat. 1912 nr 18, fl. 1250,— niet verkocht).

9

Jan Hendrik Weissenbruch, *Regenstemming*, (aquarel, 34 × 24 cm). Heino, Stichting Hannema-De Steurs Fundatie (voorheen coll. H. Spaan; cat. 1912 nr 95, fl. 3700,—).

10

Jan Hendrik Weissenbruch, *Landschap met molens*, (aquarel, 37 × 25,5 cm). Toledo, The Toledo Museum of Art (voorheen coll. H. Spaan; cat. 1912 nr 91, fl. 1400,—).

11

Jacob Maris, *Winterlandschap*, (29 × 42 cm). Verblijfsplaats onbekend (voorheen coll. H. Spaan; cat. 1912 nr 65, fl. 4700,— niet verkocht).

12

Willem Maris, *Morgenstond*, (56 × 81 cm). Den Haag, Haags Gemeentemuseum (voorheen coll. H. Spaan; cat. 1912 nr 77, fl. 12000,—).

9

10

12

ging het hem al evenmin om representatieve overzichten, om een dwarsdoorsnede of ‘ontwikkeling’ van iemands artistieke productie. Bij de gekozen technieken valt op, dat naast schilderijen (70) en tekeningen (9), vooral aquarellen met 34 stuks ruim vertegenwoordigd zijn. De doorgaans lagere prijs zal daarbij een rol hebben gespeeld. Aan de andere kant weerspiegelt het ook de grote waardering die de aquarel destijds juist in kringen van de Haagse School genoot, en waarvoor dc door Mesdag in 1876 opgerichte Hollandsche Teekennaatschappij van enorme betekenis is geweest. De eigentijdse etskunst, die met

13

14

de oprichting van de Nederlandsche Etsclub in 1885 eveneens succesvol werd gestimuleerd, had daarentegen niet Spaans interesse, althans niet blijkens zijn veilingcatalogus. Van een geliefd kunstenaar als Willem de Zwart, die als schilder in de collectie het sterkst was vertegenwoordigd maar die daarnaast gold als een zeer bedreven ets'er²¹, vinden we opvallend genoeg geen enkel voorbeeld. Alleen van Matthijs Maris bezat Spaan een etsje, zij het wel een uiterst zeldzaam, namelijk een moeder met kind, het vroegste dat van hem bekend is; het bracht maar liefst fl. 95,— op.²²

Spaan ging het dus kennelijk niet zozeer om de breedte alswel om een selecte groep meesters uit zijn directe omgeving, van wie hij de meeste persoonlijk kende of met wie hij een vriendschappelijke relatie onderhield. Omdat we geen eigenhandig werk van hem kennen weten we niet, of dat personen waren met wie hij zich ook als schilder het meest verwant voelde.

Opmerkelijk trouwens, als we spreken van voorkeuren, zijn de soms grote numerieke verschillen tussen de aanwezige kunstenaars onderling. Negen van de zeventwintig, waaronder coryfēën als Jacob Maris (afb. 11), Willem Roelofs en Breitner, waren slechts met één enkel werk vertegenwoordigd. Daar zat ook Marinus Boks bij, de tamelijk onbekende en jong gestorven protégé van Jacob Maris; van hem bezat Spaan een klein duinlandschapje, dat op de veiling bij fl. 90,— werd opgehouden. Ruim een derde van de kunstenaars was aanwezig met gemiddeld drie werken, daaronder Akkeringa, Blommers (afb. 8), Mauve, Matthijs Maris (afb. 14 en 15), Van der Maarel en de wat minder bekende H.A. van Daalhoff, een kunstenaar die tezamen met Toorop binnen de collectie een zijweg vormde naast al het meer realistisch-impressionistische werk.

¹³
Willem Maris, *Witte koe*, (41 × 32 cm). Verblijfplaats onbekend (voorheen coll. H. Spaan; cat. 1912 nr 71, fl. 4000,- niet verkocht).

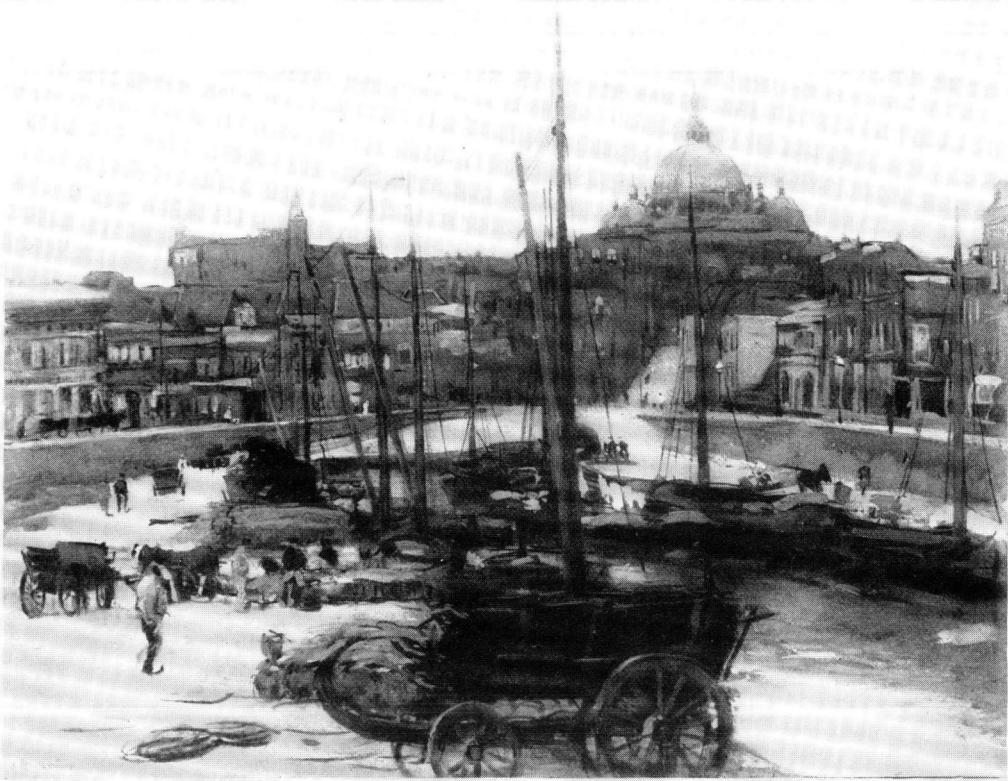
¹⁴
Matthijs Maris, *Schaapskooi te Wolfheze*, 1859 (27,5 × 45,5 cm). Den Haag, Haags Gemeentemuseum (voorheen coll. H. Spaan; cat. 1912 nr 57, fl. 2500,-).

¹⁵
Matthijs Maris, *Boerderij onder geboomte*, (30 × 42 cm). Particuliere collectie (voorheen coll. H. Spaan; cat. 1912 nr 59, fl. 3200,-).

¹⁶
Floris Arntzenius, *Haringkade, Scheveningen*, (aquarel, 50 × 65 cm). Verblijfplaats onbekend (voorheen coll. H. Spaan; cat. 1912 nr 9, fl. 700,-).

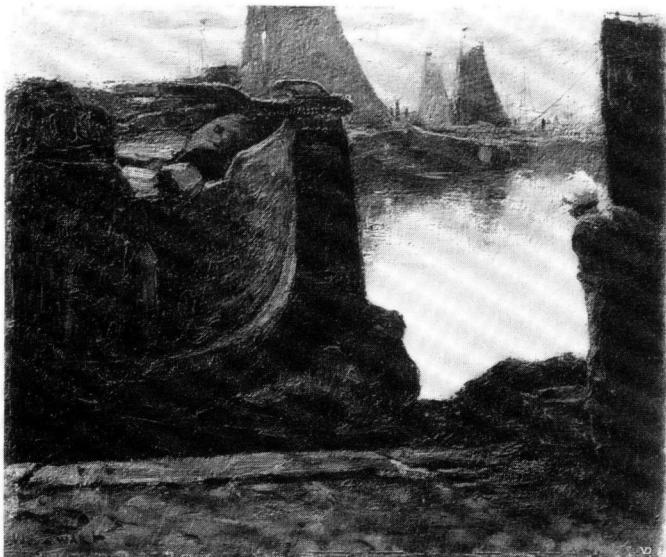

15

16

Daarboven, met gemiddeld zo'n zes à zeven werken, zat weer een wat kleiner groepje met De Bock, Bosboom, Dankmeijer en ook vader en zoon Israëls. De meest geliefde kunstenaars, te oordelen althans naar getallen, waren Willem Maris (9), J.H. Weisschenbruch (10), Floris Arntzenius (10) en, zoals gezegd,

17

18

Willem de Zwart (18); twee vertegenwoordigers dus van de eerste generatie Haagse Schoolschilders en twee van de jongere garde, een juiste afspiegeling van de verhoudingen binnen de collectie.

Van de meeste schilders bezat Spaan representatief werk, zodat vrijwel alle genres – van kerkinterieurs tot stillevens, van interieurstukken tot landschappen en stadsgezichten – bij hem te zien waren. Zo vinden we bij Arntzenius vrijwel uitsluitend Haagse stadsgezichten (afb. 16), bij Bosboom de onvermijdelijke interieurs van kerken en synagogen (afb. 7), en bij Theophile de Bock of J.H. Weissenbruch het even vanzelfsprekende landschap in al zijn variaties (afb. 10). Relatief veel werk was er ook van een ‘specialist’ in koeien en eenden als Willem Maris (1844-1910; afb. 12 en 13), de man die Spaan volgens De Gou, bij Jozef Israëls introduceerde en die hij dus ook (vandaar misschien weer het relatief grote aantal) persoonlijk kende. Van hem bezat Spaan het duurste stuk van de veiling: een voor Spaan tamelijk groot schilderij van een liggende koe, dat als ‘Morgenstond’ maar liefst fl. 12.000,- opbracht (afb. 12). Zoals alle stukken in de catalogus is ook dit werk voorzien van een voor die tijd gebruikelijke – maar daarom niet minder treffende – lyrische beschrijving, waarschijnlijk van de hand van kunsthandelaar J.J. Biesing, bij wie de veiling was ondergebracht. Het is aardig om in dit speciale geval een dergelijke beschrijving eens te citeren, al was het alleen maar om iets te ervaren van de manier waarop destijds werken van de Haagse School werden ‘beleefd’: ‘Zoals Courbet en Mesdag hun ‘golf’ schilderen, zoo schilderde Willem Maris zijn ‘koe’. Dit is een zeer mooi specimen en zeer zeker een der welspreekendste, te meer daar de koe, liggende aan een plaszoom, aan een met hoog gras, rose koekkoek- en gele boterbloemen begroeide dijk, als eenheid is opgevat met het zon-doorlaaide landschap met op den wind drijvende vogels, een boven het gras uitwiekend molentje en vlot de lucht doorzeilende wolkenvegen. Rustig ligt het beest daar te herkauwen in de frischheid van een tintelende morgenstemming, die het

¹⁷
Willem de Zwart, *Vissershaven*, ca 1885-'86 (28 × 34 cm). Verblijfsplaats onbekend (voorheen coll. H. Spaan; cat. 1912 nr 101, fl. 750, – niet verkocht).

¹⁸
Willem de Zwart, *Bloemstilleven*, ca 1890 (64 × 55 cm). Verblijfsplaats onbekend (voorheen coll. H. Spaan; cat. 1912 nr 103, fl. 1650, –).

¹⁹
Jan Toorop, *Breiend vissersmeisje*, 1892 (waskrijt en potlood, 20 × 21 cm). Otterlo, Rijksmuseum Kröller-Müller (voorheen coll. H. Spaan; cat. 1912 nr 85, fl. 390, – niet verkocht).

19

dock doorzilvert en langs de zwartbonte fluweelen huid van het beest haar zijige schamplichten scheren doet'. Kunst, kortom, door en voor Tachtigers. Ook van De Zwart bezat Spaan in zekere zin een prachtig geheel, waarin alle door hem geschilderde of getekende genres – landschap, stadsgezicht (afb. 17), strand- en duin gezicht, stillevens (afb. 18), portret en interieurstuk – waren opgenomen. Met dien verstande dat het, zoals gezegd, alleen ging om werk uit diens (vroege) Haagse tijd en de Gooise jaren (1894-1900); de veel explosievere latere fase van De Zwart, met zijn vaak felle en bonte kleurstellingen en soms wankele composities (De Zwart sprak zelf terecht van 'rammelen'), is niet vertegenwoordigd. Mogelijk sprak dat Spaan minder aan. Het kan ook zijn dat De Zwarts verbintenis met kunsthandel E.J. van Wisselingh & Co. op dat moment, (goedkopere) onderhandse verkoop onmogelijk maakte.

Hoe Spaan de werken had hangen is niet bekend. In het artikel uit 1916, één jaar na Spaans dood, wordt daarover niets gezegd.²³ Alleen van de tekeningen van Israëls weten we dat deze 'twee muurvlakken' in beslag namen, en dat ze dus naar kunstenaar en 'techniek' bijeen hingen. Maar of dat ook voor de andere werken gold is onduidelijk. Zijn behuizing zal hem qua ordening zeker beperkingen hebben opgelegd, al mogen we aannemen dat hij, volgens goed gebruik en waar dat maar enigszins mogelijk was, werken zoveel mogelijk symmetrisch naar grootte en thema zal hebben gehangen.

Uit het genoemde artikel van 1916 blijkt wel, dat op dat moment – de veiling was toen al vier jaar achter de rug en het echtpaar Spaan was inmiddels verhuisd – een groot deel van de oorspronkelijke collectie nog aanwezig was. ‘Onderwijl Mevr. Spaan zoo vertelde’, aldus de anonieme V.B., ‘keek ik alvast eens rond in de gezellige, met veel smaak gemeubileerde kamers van het groote huis op de Laan van Meerdervoort, waar zij verscheidene jaren nu al woonde. Ik had gehoord van de mooie kunst-verzameling door den Heer Spaan tijdens zijn leven bijeengebracht – maar zóó’n keur-collectie te zullen vinden, had ik toch niet verwacht. Daar hingen vele Israëlsen, van Jozef en Isaäc, maar ook Marissen, een pracht De Bock, een Blommers, zeer vele kleine en groote werken van Arntzenius, waaronder ook al buitengewoon mooie’.

Dat deze werken er nog hingen was in zekere zin toevallig. Het ging hier namelijk om het onverkochte deel van de collectie dat naderhand kennelijk niet onderhands was verkocht. Uiteraard kon men dan nog spreken van een ‘keur-collectie’, omdat veel van de werken juist op grond van hun veronderstelde kwaliteit een redelijk geachte limiet om een of andere reden niet haalden.

Dat onverkochte deel, dat later via vererving zal zijn verspreid en verkocht, was, zoals gezegd, aanzielijk. Het ging om maar liefst 32 van de 70 schilderijen, 10 van de 34 aquarellen en 5 van de 9 tekeningen. In dat opzicht moet de veiling enigszins zijn tegengevallen. Om het in bedragen te vertalen: bij de schilderijen werd voor fl. 39.727,- verkocht, maar bleef voor liefst fl. 34.149,- onverkocht. In dat laatste bedrag zaten inderdaad, gelet op het verslag van zojuist, een uitstekende De Bock (bij fl. 1900,- opgehouden), de hier getoonde Blommers (bij fl. 1250,-), een Jacob Maris (bij fl. 4700,-) en een heel groepje van Willem Maris, waarvan drie elk tussen de drie à vier duizend bleven hangen. Bij de aquarellen lag het onverkochte deel op ongeveer een derde (fl. 4770,- tegenover fl. 12.480,-), waaronder een prachtige van een van de specialisten bij uitstek, J.H. Weissenbruch (gestopt bij fl. 2050,-). Voor de tekeningen ten slotte was de score echt negatief: fl. 1560,- onverkocht, tegenover fl. 1250,- verkocht; daaronder opnieuw een fraaie Willem Maris (fl. 840,-) en de eerder genoemde Toorop (fl. 390,-).

Het liep dus wat anders dan verwacht, maar of Spaan ontevreden was over de uiteindelijke opbrengst valt te betwijfelen. De meeste werken had hij vroegtijdig of onder gunstige condities verworven en in 1912 in elk geval op een uiterst gunstig tijdstip weer op de markt gebracht. Vandaar dat de verwachtingen en limieten voor sommige meesters hoog waren. Naast tegenvallers waren er trouwens ook meevalters. De recordopbrengst van fl. 12.000,- voor de Willem Maris (afb. 12) is al genoemd, evenals de fl. 2800,- voor het toch nauwelijks opmerkelijke zelfportret van Jozef Israëls (afb. 4). Maar ook bij Weissenbruch (fl. 3700,-), Matthijs Maris (fl. 3200,- en fl. 2500,-) of een Willem de Zwart (fl. 1650,-) werden bedragen gehaald die Spaan zelf nooit kan hebben betaald. En datzelfde geldt voor een aantal aquarellen van opnieuw Jozef Israëls (fl. 2400,- en fl. 1900,-) en Weissenbruch (fl. 1400,-).

Spaans zal om die reden geen moeite hebben gehad een groot aantal werken (voorlopig) te behouden. De opbrengst was in elk geval voldoende om voor de ‘keur-collectie’ die resteerde, nog een even gepaste als riante huisvesting te bekostigen. De vele contacten die zijn verzamelaarschap met zich meebracht, bleven daardoor in elk geval zichtbaar ‘aanwezig’.

NOTEN

Voor hun kritische kanttekeningen, adviezen en hulp bij archiefonderzoek wil ik hier graag bedanken Drs Irmgard van Koningsbruggen, Drs John Sillevius en Drs Aleid Montens.

¹ Charles Dumas, 'Haagse School verzameld', in cat. tent. *De Haagse School. Hollandse meesters van de 19de eeuw*, Parijs (Grand Palais), Londen (Royal Academy of Arts), Den Haag (Haags Gemeentemuseum), 1983, 125-136.

² Catalogus van schilderijen en aquarellen. Collectie van den WelEdGeb. Heer H. Spaan te 's-Gravenhage, verk. 3 oktober 1912 veilingzaal 'Hooge Wal' door J.J. Biesing (geannoteerd exempl. in bibl. Rijksmuseum Amsterdam).

³ Dit artikelje bevindt zich in de bibliotheek van het Rijksmuseum (Jozef Israëlsdocumentatie).

⁴ Vijf dochters en zoon, te weten Hilda (geb. 19 april 1874), Peter Cornelis (geb. 19 april 1875), Catharina Antoinette (geb. 7 april 1878), Antoinette Petronella (geb. 15 juni 1888), Hendrika Antoinette (4 juli 1881-24 mei 1882), Hendrika (14 aug. 1889). Het gezin was Ned. Hervormd.

⁵ Wellicht zijn dochter Hendrika, geb. 14 aug. 1889. Haar nalatenschap werd in 1977 vermoedelijk gedeeltelijk gevuld; een aantal werken werd in datzelfde jaar gelegateerd aan het Haags Gemeentemuseum, waaronder afb. 1, 2, 3 en 12.

⁶ De Gou, vergist zich hier in de voornaam; mogelijk verwart hij Hendrik Spaan met diens vader Peter, of met zijn zoon Peter Cornelis.

⁷ Zie noot 17.

⁸ A.v.B., 'Jozef Israëls en Hendrik Spaan', *Eigen Haard*, 14 oktober 1916 (nr 42), 823-825.

⁹ Inv. nr. T 104-1977.

¹⁰ Cf. Ch. Dumas (noot 1), 125-126. Het portret bezat het opschrift 'Jozef Israëls painted by himself'.

¹¹ P.A. Scheen, *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1950*, 2 dln., Den Haag 1969-'70. Was de opmerking door vrouw Spaan niet bevestigd, dan zou men nog kunnen denken dat Israëls hier enigszins lyrisch verwes naar Spaans artistieke kunnen op banketbakkersgebied. De opmerking dat Spaan ook dichtte, moeten we niet serieus nemen; die zal alleen slaan op de Sinterklaasrijmpjes die de banketletters vergezelten.

¹² Of die formaatkeus bepaald werd door zaken als budget of behuizing weet ik niet, maar wat opvalt is dat de werken die Spaan bezat over het algemeen aan de kleine kant zijn. Gemiddeld en in afgeronde cijfers komt men voor de schilderijen op (hoogte × breedte) 33 × 38 cm, voor de aquarellen op 27,5 × 30 cm en voor de tekenin-

gen op 27,5 × 36 cm; met name voor de schilderijen van de bekendere meesters is dat aan de kleine kant.

¹³ Zie P.H. Hefting, *G.H. Breitner. Brieven aan A.P. van Stolk*, Utrecht 1970, 11 en passim.

¹⁴ De boeken worden bewaard in het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie te Den Haag. Het werk van jongeren als Akkeringa, Arntzenius of De Zwart, die bij Spaan uitsluitend zijn vertegenwoordigd, kwamen bij Goupil in de jaren '80 nauwelijks voor, en dan vaak alleen nog aquarellen die gemiddeld zo'n fl. 50,- kostten.

¹⁵ Vlg. cat. *Atelier Floris Arntzenius*, Koninklijke Kunstzaal Kleijkamp, Den Haag, 5 mei 1925, nr 233 (afm. 49 × 43 cm). De catalogusomschrijving luidt: 'Portret van een ouden dooven heer met grijze lokken en knevel, een lorgnet voor de oogen, die overschaduwd worden door een slapen hoed. Zijn rechterhand houdt den geluids-hoorn en, daardoor luisterend, kijkt hij den toeschouwer aan met die vragende oogen, dooven menschen eigen. Het portret is breed in de vette verf getoetst en hoewel de rechterhand summier is aangegeven, is het geheel toch van die spontane compleetheid, waardoor de meeste beeltenissen van collega's en kunstzinnigen zich onderscheiden en tegenover wie de schilder zich als artiest meer onbekommerd kon laten gaan.'

¹⁶ Mededeling Ilse Verduyn van het Haags Gemeentemuseum. Zie ook noot 5.

¹⁷ Het portret dat Isaac Israëls tekende tijdens een bezoek van Spaan aan het atelier van zijn vader (genoemd in het stukje van De Gou.; zie bij nootvermelding 7) zal niet in opdracht zijn gedaan. Mogelijk gaat het hier om een vlotte, niet doorwerkte studie of notitie, zoals Isaac, altijd op zoek naar gegevens en modellen, die aan de lospende band maakte.

¹⁸ Zie noot 2.

¹⁹ Zie Ch. Dumas, *op. cit.* (noot 1), 129-130.

²⁰ Zie P.H. Hefting, *G.H. Breitner in zijn Haagse tijd*, Utrecht 1970, cat. nr. 150 (verblijfsplaats onbekend). Het betreft hier een aquarel van een 'negerkoopman' (afm. 34 × 50 cm), die op de veiling van 1912 fl. 600,- opbracht.

²¹ Zie Richard Bionda, *Willem de Zwart 1862-1931*, Haarlem 1984, 93 e.v.

²² Zie de catalogus van Maris' etswerk in Ph. Zilcken, *Peintres Hollandais modernes*, Amsterdam 1893, 175, nr 2 'Une filette tenant dans les bras un enfant' (8 × 4,4 cm). In de marge van Spaans catalogus de notitie 'le staat'.

²³ Zie noot 8.

Summary

The sparse literature on Dutch collectors around 1900 makes no mention of Hendrik Spaan (1851-1915; ill. 1), a rather unfair omission. A baker of The Hague who lived at Korte Beestenmarkt 2, Spaan concentrated almost exclusively on the work of contemporary artists of The Hague, whether established or not. He was on good and even friendly terms with many of them. The younger ones regarded him as a kind of patron, not only because he purchased work at a time when it was extremely hard to find buyers, but also because he quite literally provided their daily bread when times were hard.

One of his closest and longest contacts was undoubtedly with Jozef Israels. Interesting evidence of their relationship takes the form of a number of drawings, now scattered, which Israels dedicated to Spaan in gratitude for the pastries which the baker sent to Israels on St. Nicholas' Day for seventeen years (ills. 3a-f).

Spaan owned some 114 paintings and watercolours, all described in detail in the 1912 sale catalogue – the only source at our disposal, incidentally. No correspondence pertaining to his purchases exists, nor have any photographs or detailed visitors' descriptions surfaced which might have told us something about the hanging of the pictures and the growth of the collection. We do know that Spaan started to collect relatively late, in the early eighteen-eighties.

He tended to buy fairly recent work, meaning early work by young artists and late work by such established masters as Israels, Bosboom or Weissenbruch. Judging by his personal contacts and undoubtedly limited funds – certainly in comparison with well-known collectors like Mesdag or Hidde Nijland – we may assume that he often bought pictures directly from artists' studios, avoiding accredited art-dealers whenever possible. Perhaps this accounts for the relatively large number of watercolours in his collection, and for the modest formats of many paintings, especially those by more established artists. Another reason for the latter circumstance may well have been the size of his house, which had to accommodate not only the bakery but his family of five children too.

Since the much of the work cannot be traced with any certainty, it is difficult to assess the quality of the collection. Spaan exhibited a marked preference, though, for more or less 'impressionistic' work by representatives of the Hague School and younger artists closely connected with it: Arntzenius, for instance, and notably Willem de Zwart, with eighteen works by far the most generously represented artist in the collection. A striking feature of Spaan's collection, in comparison with others that focused on the Hague School, is the absence of its French precursors, the like-minded artists of the Barbizon School. Spaan was interested solely in Dutch art, preferably from his home-town of The Hague. In this, his collection is 'narrow' rather than specialized: work by younger artists who pursued a different, more audacious or more experimental path – figures such as Breitner, Witsen, Verster or Suze Robertson, not to mention the symbolist movement – is almost totally absent. Although his collection displayed a great variety of themes, he was not concerned with representative surveys either. Nor was he interested in medium or technique: his collection does not contain any drawings or the etchings that were so popular in his day. What remained was nonetheless a good and certainly representative cross-section of Hague, or Hague-oriented, art of the period of the Marises and Israels, pictures which fetched enormous prices on Spaan's death. Willem Maris' 'Morgenstond' ('Daybreak', ill. 12), which went for 12,000 guilders, beat them all. Together with portraits of Spaan and his wife (ill. 2), it was bequeathed in 1977 to the Haags Gemeentemuseum.